

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2020.206>

Małgorzata Bańkowska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu
m.bankowska@bu.pwsz.kalisz.pl
ORCID 0000-0001-5343-3836

Magdalena Przybysz-Stawska

Uniwersytet Łódzki
magdalena.prybysz-stawska@uni.lodz.pl
ORCID 0000-0001-5868-6840

„Odnowa. Miesięcznik społeczno-literacki”, „Osnovy Literackie”, „Wymiary. Miesięcznik społeczno-literacki” (1938-1939): wybory literackie orężem w budowaniu odrodzonej Ojczyzny?

Abstract

„Odnowa. Miesięcznik społeczno-literacki”, „Osnovy Literackie”, „Wymiary. Miesięcznik społeczno-literacki”:
are literary choices a tool in building of new revive
motherland?

Two decades after independence recovering Polish intellectuals and writers were looking for new Poland ideal form. Close to the end of the thirties in twentieth century, in view of unstable situation in Poland and into the world, book and press became important tool for promotion of political and cultural ideas coming from different political groups. Taking into account this perspective special attention should pay on the editorial and literary organisation, developed fast in last years before the World War II. The aim of this presentation is to show the role of local social and literary journals

„Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” – Udział zagranicznych recenzentów w ocenie publikacji; Stworzenie anglojęzycznej wersji wydawniczej publikacji; Digitalizacja tomów archiwalnych rocznika w celu zapewnienia otwartego dostępu do nich przez Internet oraz wdrożenie i utrzymanie cyfrowej platformy redakcyjnej – zadanie finansowane w ramach umowy nr 653/P-DUN/2019 ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

from Lodz area (“Odnowa”, “Osnowy Literackie”, “Wymiary”), issued just before WWII, in creating of cultural and social attitude. It will be analyse 20 numbers of selected periodicals, covered years 1938-1939. The collected material will be used to find answers for below listed questions: how literal taste of readers was formed; how the selected journals met needs of society in the area of culture and ideology; in this very important moment for Poland.

Key words: periodical science, literature, culture, book, “Odnowa. Socio-literary monthly journal”, “Osnowy Literackie”, “Wymiary. Socio-literary monthly journal”.

Słowa kluczowe: czasopiśmiennictwo, literatura, kultura, książka, „Odnowa. Miesięcznik społeczno-literacki”, „Osnowy Literackie”, „Wymiary. Miesięcznik społeczno-literacki”.

*Artykuł dedykujemy Profesorowi,
Który przekazał nam pasję naukową,
Oskarowi St. Czarnikowi*

Wstęp

Powiązania prasy, w tym zwłaszcza prasy literackiej, z polityką w okresie dwudziestolecia międzywojennego stanowią bogaty i wciąż pełen nieodkrytych faktów obszar badawczy. Niniejsza analiza, podjęta z racji obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę, koncentruje się na wyborach literackich trzech łódzkich periodyków wydawanych w latach bezpośrednio poprzedzających wybuch II wojny światowej. Tytuły te ukazywały się w trudnych okolicznościach politycznych, zaistniałych po śmierci Józefa Piłsudskiego, na terenie robotniczego miasta, które poszukiwało swojej tożsamości oraz walczyło o społeczne i kulturalne znaczenie. Jego położenie geograficzne – w niedalekim sąsiedztwie stolicy – niosło ze sobą w tym trudnym dla Polski okresie swoiste społeczne i kulturalne implikacje. W Łodzi działali pisarze i twórcy ściśle związani z elitą warszawską oraz współpracujący ze stołecznymi periodykami. Łączyli oni lokalny patriotyzm z ogólnonarodowym dążeniem do odbudowania narodowej i kulturowej tożsamości. Postawy te przekładały się na charakter łódzkiej prasy literackiej i określały jej znaczenie w lokalnym środowisku. Redakcje pism społeczno-kulturalnych i literackich czerpały wzorce z warszawskich magazynów oraz zapraszały do współpracy twórców związanych ze stolicą, przy czym dążyły do wypracowania własnych stylów redakcyjnych i promowania lokalnych pisarzy. O specyficznym charakterze łódzkiej prasy literackiej i jej znaczeniu dla kształtującej się elity intelektualnej miasta decydowały także sympatie polityczne jej twórców i głównych publicystów. W tej perspektywie istotnego znaczenia nabierają pytania o założenia programowe wskazanych czasopism literackich oraz kryteria doboru

współpracowników i promowanych twórców oraz o siłę społecznego i kulturalnego ich oddziaływania, a w konsekwencji kształtowania określonych postaw czytelniczych. Toteż za wyznaczniki podjętej analizy przyjęto następujące pytania badawcze:

- Czy program ideowy każdego z analizowanych tytułów znajdował swoje pełne odzwierciedlenie w realizowanej przez redakcje ofercie literackiej?
- Jakie formy oręża stosowano, by „odpowiednie dać rzeczy słowo”? Przyjęto, że redakcje analizowanych periodyków walczyły słowem, traktując je jako rodzaj arsenału w propagowaniu swojej wizji odrodzonej Ojczyzny. W związku z tym zbadano, jakie formy promocji literatury były stosowane przez redakcje przedmiotowych czasopism oraz których twórców wybierano jako reprezentantów określonych idei. Czy pisano także o przeciwnikach literackich, którzy w badanym okresie byli znani i doceniani w innych kręgach?
- Czy pomimo różnic pomiędzy analizowanymi periodykami można znaleźć wspólną dla ich redakcji płaszczyznę?

Wyniki, które uzyskano w kontekście tak postawionych pytań, pozwoliły sformułować wnioski, stanowiące odpowiedź na podstawową kwestię, fundamentalną dla wybranego tematu badawczego: czy wybory literackie faktycznie stanowiły liczący się oręż w budowaniu odrodzonej Ojczyzny?

Jako przedmiot badań wybrano trzy periodyki: „Odnowa. Miesięcznik społeczno-literacki” (dalej: „Odnowa”), „Osnowy Literackie” (dalej: „Osnowy”) oraz „Wymiary. Miesięcznik społeczno-literacki” (dalej: „Wymiary”), uwzględniając wszystkie wydane numery wskazanych wyżej czasopism¹. W toku analizy wyselekcjonowano w sumie 684 pozycje bibliograficzne, odpowiadające zakresowi tematycznemu podanemu w tytule artykułu. Ze względu na ograniczenia objętościowe do omówienia wybrano jedynie przykłady najbardziej reprezentatywne dla poruszanych zagadnień. Przy opracowaniu materiału wykorzystano analizę zawartości prasy, metodę historyczną, statystyczną i porównawczą.

Autorki żywią nadzieję, że podjęte badania, oparte na szczegółowej analizie zawartości treściowej wybranych periodyków, przyczynią się do odkrycia nowych faktów związanych z łódzką prasą i jej wpływem na rozwój kulturalny miasta oraz wzbogacą problematykę badań regionalnych o nowe tezy i wnioski, stanowiąc być może inspirację do dalszych naukowych peregrynacji w tym temacie.

¹ „Odnowa. Miesięcznik społeczno-literacki” (Łódź, 1938-1939), dwa numery; „Osnowy Literackie” (Łódź, 1938-1939), sześć numerów; „Wymiary. Miesięcznik społeczno-literacki” (Łódź, 1938-1939), dwanaście numerów.

Kontekst polityczny i wydawniczy periodyków kulturalno-literackich

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę rozpoczął się nowy etap w dziejach prasy, determinowany przez intensywność i dynamikę życia politycznego. Poczynając od 1918 r. umacniała się jej pozycja jako narzędzia integracji kulturowej i narodowej, o czym świadczy sukcesywny rozwój prasy masowej, o nakładzie jednorazowym przekraczającym 25 000 egz. a nawet 50 000 egz.² Podkreślić należy, że periodyki kulturalno-społeczne i literackie stanowiły zaledwie 5% całej produkcji wydawniczej, przy nakładzie nieprzekraczającym 15 000 egz, a mimo to wywarły decydujący wpływ na kształtowanie postaw kulturalnych i propagowanie zmieniających się wizji niepodległej Rzeczypospolitej³. Elity intelektualne i polityczne widziały bowiem w literaturze narzędzie kształtowania nowej rzeczywistości oraz przypisywały jej określone zadania wychowawcze i społeczne.

Jedną z najbardziej charakterystycznych cech zarówno czasopism informacyjnych, jak i periodyków społeczno-kulturalnych i literackich tego okresu, obok niestabilności i efemeryczności, było ich silne upolitycznienie. Wiele tytułów w sposób jawny deklarowało związki z określonym ugrupowaniem politycznym, a nawet konkretną partią. Zwłaszcza ugrupowania rządzące dążyły do wypracowania silnej pozycji na rynku prasowym poprzez aneksję istniejących tytułów lub zakładanie nowych⁴. Ze zjawiskiem tym mamy do czynienia od pierwszych dni niepodległości. W ciągu kolejnych dekad dynamika procesów politycznych niezmiennie determinowała inklinacje polityczne prasy i w sposób zasadniczy decydowała o jej rozwoju i topografii⁵. I tak w latach 1918-1926 silną pozycję utrzymała prasa centrum oraz prawicowa. Wyraźnie zaznaczył się wówczas podział na prasę polityczną (partyjną) i ogólnoinformacyjną (bezpartyjną)⁶. Po przewrocie majowym przewagę zyskała prasa pro-rządowa (sanacyjna), a pisma prawicowe pozostały w opozycji. Jednocześnie na znaczeniu zyskały periodyki lewicowe.

W drugiej połowie lat 30. ubiegłego wieku, po śmierci Marszałka Józefa Piłsudskiego, w łonie obozu sanacyjnego wyłoniła się lewicowa opozycja legionowa, zaś obóz rządowy ewoluował w kierunku prawicowym. Do głosu doszły także tendencje radykalnie nacjonalistyczne, a nawet sympatie faszystowskie.

² A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939): ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 1, nr 1, s. 69.

³ K. Sierocka, *Czasopisma literackie*, [w:] *Literatura polska 1918-1975*. T. 1: 1918-1932, red. A. Brodzka, H. Zaworska, S. Żółkiewski, Warszawa 1975, s. 87; A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980, s. 258.

⁴ R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009, s. 68-80.

⁵ Tamże, s. 59.

⁶ A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939...*, s. 29-30.

Te intensywne przemiany w układzie sił politycznych obozu związanego z J. Piłsudskim stanowiły podstawowy czynnik kształtujący programy ideowe pism wydawanych w latach 1935-1939, także tych o charakterze kulturalno-społecznym i literackim.

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości najliczniejszą grupę czasopism kulturalno-literackich stanowiły periodyki grup literackich (te najbardziej znane, jak choćby „Skamander”, „Zwrotnica”, „Żagary”, i te mniej popularne, jak na przykład „Kadra”). Tytuły te, zróżnicowane pod względem programowym i redakcyjnym, były zacznem awangardowych idei i miejscem ważnych debiutów literackich. W drugiej połowie lat 20. XX w., wraz ze zmianą układów politycznych, do głosu dochodziły masowe magazyny literackie, sympatyzujące z określonymi grupami politycznymi lub jawnie przez nie subwencjonowane (nie sposób nie wymienić liberalnych „Wiadomości Literackich”, endeckiego „Prosto z Mostu” czy sanacyjnego „Pionu”). W nurcie tym, obok pism opinii funkcjonowały także czasopisma naukowo-literackie (np. „Nowy Przegląd Literatury i Sztuki”, „Pamiętnik Warszawski”, „Silva Rerum”), pisma branżowe artystów (m.in. „Scena Polska”, „Teatr”) oraz popularne magazyny ilustrowane (np. „Świat”, „Tygodnik Ilustrowany”). Powszechne były dodatki kulturalno-literackie do ogólnopolskich i lokalnych pism codziennych (m.in. do „Głosu Porannego”, „Słowa”). Materiał literacki i kulturalny był obecny także na łamach pism dla kobiet (np. „Bluszczu”, „Kobiety Współczesnej”)7. Jak na tym tle kształtowała się łódzka prasa kulturalno-literacka i literacko-społeczna?

Łódzkie periodyki literackie

Okolo 70% produkcji wydawniczej okresu międzywojennego skupiało się w Warszawie (w 1923 r. było to 309 tytułów, a w 1937 już 1504) i sześciu największych ośrodkach prowincjonalnych: Katowicach, Krakowie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu i Wilnie8. Mniejsze ośrodki wydawały 5-19 periodyków9. Największy zasięg terytorialny miały, obok pism stołecznych, łódzkie periodyki, zwłaszcza dzienniki. W latach 30. XX w. Łódź zajmowała drugie miejsce pod względem wysokości nakładów pism codziennych10. W całym okresie międzywojennym w Łodzi wydawano 550 tytułów czasopism, w tym 20 tytułów periodyków społeczno-kulturalnych i 12 literackich11. Intensywne

7 K. Sierocka, dz. cyt., s. 109-130.

8 A. Paczkowski, *Prasa polska w latach 1918-1939...*, s. 423 i nn.

9 Tamże, s. 439.

10 E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Kulturowy rozwój Łodzi w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica” 2015, nr 3, s. 19.

11 E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Czasopisma kulturalne w Łodzi. Dwudziestolecie międzywojen-*

rozwój produkcji wydawniczej nastąpił na tym terenie w drugiej połowie lat trzydziestych ubiegłego wieku. Szacuje się, że w latach 1935-1939 ukazało się 50% spośród wszystkich opublikowanych przez łódzkie oficyny wydawnictw (książek i czasopism)¹².

Zgola odmiennie wyglądała sytuacja pism kulturalnych i literackich. Nieliczne z nich, podejmujące zagadnienia literackie – pomijając dodatki do „Głosu Porannego” („Dodatek Społeczno-Literacki”) i „Kuriera Łódzkiego” („Dodatek Literacki”) oraz dzienniki o ambicjach literackich („Głos Polski. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”, „Rozwój. Dziennik polityczny, społeczny i literacki”) – miały z reguły nietrwały charakter i zasilaly grupę efemeryd. W pierwszym dziesięcioleciu żywot pism literackich, zakładanych głównie przez grupy literackie, kończył się najczęściej po wydaniu kilku numerów. Przykładem są tu: „Tańczący Ogień. Dla sztuki i wszystkiego co z nią związane” (1920, 1 numer), „Meteor” (1928, 3 numery)¹³, „Prądy. Regionalne Czasopismo Łódzkiego Klubu Literackiego” (1931-1932, 4 numery)¹⁴, „Budowa” (1936, 3 numery) oraz będące przedmiotem niniejszej analizy: „Odnowa” (1938-1939, 2 numery) i „Osnowy” (1938-1939, 6 numerów). Impas wydawniczy w tym zakresie przerwały dopiero magazyny społeczno-kulturalno-literackie o częstotliwości miesięczników, które zaczęły ukazywać się na rok przed wybuchem wojny. Należą do nich: „Kultura Łodzi. Pismo poświęcone życiu kulturalnemu w Łodzi” powstała w lutym 1938 r. i założone w kwietniu tegoż roku „Wymiary”.

Na zwrotnicy dziejów...¹⁵

Cytowane słowa, zamieszczone przez Tadeusza Sarneckiego na łamach „Wymiarów”, odzwierciedlają powszechną wówczas wśród twórców (pisarzy, poetów, artystów) głęboką świadomość spoczywającej na nich odpowiedzialności za czasy, w których żyli. Są też dowodem na to, w jak dużym stopniu ówczesna sytuacja w kraju wpływała na kształt, charakter i funkcje prasy

ne, „Tygiel Kultury” 1996, nr 4, s. 77.

¹² Tamże.

¹³ Początki „Meteora” sięgają 1925 r., kiedy to grupa uczniów Miejskiego Gimnazjum Męskiego im. Józefa Piłsudskiego w Łodzi (m.in. M. Piechal, G. Timofiejew, K. Sowiński) rozpoczęła wydawanie własnego pisma. Jak wspominał po latach Kazimierz Sowiński periodyk „nie ukazał się ani razu na arenie publicznej” i dostępny był jedynie w „czytelni pism”. Ten pierwszy „Meteor” redagowany był „przez dwa blisko lata, w r. 1925 i 1926”, a „nakład pierwszych numerów wynosił 1 (jeden!) egzemplarz” (K. Sowiński, *Spojrzenie na pierwsze lata*, „Wymiary” 1938, nr 6, s. 136). Na ten okres wydawania pisma wskazuje m.in. E. Pleszkun-Olejniczakowa w opracowaniach: *Kulturowy rozwój Łodzi...* (s. 17) oraz *Czasopisma kulturalne...* (s. 75).

¹⁴ E. Pleszkun-Olejniczakowa w artykule *Czasopisma kulturalne...* (s. 17) podaje błędną datę ukazywania się „Prądów”, tj. lata 1932-1933.

¹⁵ T. Sarnecki, *Na zwrotnicy dziejów*, „Wymiary” 1939, nr 10, s. 151-152.

wydawanej latach 30. XX w. Redakcja każdego z analizowanych periodyków konsekwentnie realizowała założoną z góry politykę literacką, tożsamą z cennymi przez siebie wartościami.

Poniżej zamieszczono tabelę, zawierającą podstawowe dane formalne, odnoszące się do prezentowanych czasopism.

Tab. 1. Dane formalne omawianych czasopism.

Tytuł czasopisma	Pierwszy i ostatni numer	Wydawca	Redaktor naczelny	Częstotliwość	Średnia objętość jednego numeru	Cena	Charakter
„Odnowa”	grudzień 1938-styczeń 1939	Marian Piechal	Marian Piechal	miesięcznik	20 stron	1 zł	społ.-lit.
„Osnowy”	maj 1938-czerwiec 1939	Marian Adamczyk (Zaremba)	Krystyna Chruścielska	dwumiesięcznik	30 stron	0,60 zł	literacki
„Wymiary”	kwiecień 1938-czerwiec/lipiec 1939	Tow. Artystyczno-Literackie w Łodzi	Tadeusz Sarnecki	miesięcznik	24 strony	1 zł (numer łączony: 1,5 zł)	społ.-lit.

Źródło: opracowanie własne.

Wszystkie omawiane czasopisma wydawane były na przełomie 1938/1939 r., dwa z nich ukazywały się jako miesięczniki, jeden dostępny był jako dwumiesięcznik. Każdy z tytułów był periodykiem literackim, przy czym dwa z nich miały również profil społeczny. Podobna była objętość każdego z nich (najmniejsza w przypadku „Odnowy”, największą miały „Osnowy”). Cena każdego była zbliżona: „Odnowy” i „Wymiary” (poza jednym wydaniem) kosztowały 1 zł, zaś „Osnowy” 0,60 zł.

Najstarszym z analizowanych czasopism były „Wymiary”, których pierwszy numer ukazał się w kwietniu 1938 r., a ostatni w czerwcu 1939 r. (był to numer podwójny: czerwiec-lipiec). W sumie wydano 12 numerów. Pismo powstało jako oficjalny organ Towarzystwa Artystyczno-Literackiego (założonego w Łodzi w 1938 r.) i skupiało młodych twórców łódzkich: pisarzy, rzeźbiarzy, plastyków. Redaktorem naczelnym periodyku był T. Sarnecki. W gronie najbliższych współpracowników znalazł się jeden z twórców łódzkiej grupy literackiej „Meteor”, Grzegorz Timofiejew. Z miesięcznikiem współpracowali ponadto: Eugeniusz Ajnenkiel, Karol Algajer, Jan Barta, Paul Cazin, Stanisław

Helsztyński, Mieczysław Jastrun, Roman Jaworski, Irena Jaworska, Tadeusz Landecki, Maria Nalepińska, Aleksy Rzewski, Zygmunt Sobolewski, Krzysztof Wencel, Jan Wojtyński oraz związani z sanacyjnym „Pionem” Leon Pomirowski¹⁶ i Karol Wiktor Zawodziński¹⁷. Łącznie z pismem związało się ponad 60 autorów. Periodyk, jako jedno z najważniejszych i najciekawszych łódzkich pism społeczno-literackich, nawiązywał formą i treścią do „Prądów”¹⁸. Poprzez zamysł stworzenia ruchu literackiego redakcja „Wymiarów” kontynuowała także program ideowy „Meteora”¹⁹ i nie kryła sympatii dla wizji Polski J. Piłsudskiego, czego egzemplifikacją były liczne nawiązania do myśli Marszałka oraz zamieszczanie fragmentów jego pism. Niemniej tytuł o orientacji lewicowej od początku był krytykowany za antyrządowe postawy. „Wymiary” propagowały wizję filozofii literatury i kultury uspołecznionej, według której podmiotem działań jest jednostka jako część zbiorowości, „klasy społecznej, narodu”²⁰. Program pisma zakładał, jak zaznaczono w artykule przewodnim, „walkę o pełny kształt życia społeczno-literackiego” poprzez aktywizację twórczą i kulturalną robotników, tworzenie elity kulturalnej Łodzi w oparciu o masy społeczne, zwrócenie uwagi opinii publicznej na znaczenie grup ideowych oraz wzmacnianie literatury i kultury uspołecznionej²¹. Pismo było jednym z narzędzi realizacji szeroko rozumianego programu społecznego obok „akcji wydawniczych” i przedsięwzięć artystycznych mającego na celu propagowanie książki i czytelnictwa²². Podkreślano, że „Łódź fabryczna stanowi niespotykany gdzie indziej warsztat, na którym forma kultury robotniczej rodzi się i coraz wyraźniejszego kształtu nabiera. Bacznie trzeba ten proces obserwować i brać w nim udział”²³. Pisano z wiarą: „Wywieszamy po prostu sztandar walki o kulturę Łodzi”²⁴, podkreślając: „jako organ rdzennych, młodych łódzian, [periodyk – przyp. aut.] chce służyć sprawie wywalczenia Łodzi należytego stanowiska społecznego i kulturalnego w Polsce”²⁵.

Z kolei „Osnowy Literackie” były organem prasowym grupy literackiej, założonej w październiku 1937 r. Pismo zaczęło ukazywać się w maju 1938 r. Ostatni (łączony) numer obejmował cztery miesiące: marzec-kwiecień,

¹⁶ L. Pomirowski pełnił funkcję redaktora „Pionu” (w latach 1933-1936) oraz kierownika działu literackiego.

¹⁷ K.W. Zawodziński redagował na łamach „Pionu” dział recenzji.

¹⁸ E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Czasopisma kulturalne w Łodzi...*, s. 76.

¹⁹ K. Sowiński, dz. cyt., s. 135-136.

²⁰ S.R. Dobrowolski, *Ku nowej epopei*, „Wymiary” 1939, nr 11, s. 74.

²¹ *Myśli przewodnie: zarys ideologiczno-programowy Towarzystwa Art.-Lit. w Łodzi*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 8.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 7.

²⁵ E. Szubert, *Rola grupy ideowej w środowisku łódzkim*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 19.

maj-czerwiec 1939 r. W sumie wydano sześć numerów. O zamknięciu tytułu, finansowanego przez członków grupy, zdecydował brak funduszy na jego kontynuację. W gronie założycieli znaleźli się: M. Adamczyk (Zaremba), Tadeusz Holcgreber, Władysław Kamiński, Juko Pfeifer, Wiktor Uhlig i Lucjan Żak. Redaktorem naczelnym pisma została K. Chruścielska. Środowisko związane z periodykiem określało się jako „najmłodsza Łódź literacka”. Manifest grupy składał się z sześciu postulatów i został opublikowany dopiero w czwartym numerze pisma²⁶. Podstawowe założenia młodych twórców dotyczyły stworzenia kierunku poezji narodowej, która uwzględniałaby sprawy aktualne, nawiązując do narodowej przeszłości, a jednocześnie zajęłaby umysły wszystkich docierając do najszerzych mas²⁷. Wszelkie działania artystyczne i kulturalne służyć miały tworzeniu wizji „przyszłej, potężnej Rzeczypospolitej Polskiej”²⁸. Linie programową pisma wyznaczał nadrzędny postulat grupy, który brzmiał: „Skierować zainteresowanie twórców na świat pracy, mięśni i mózgu. Nadać Łodzi jako metropolii przemysłu polskiego znaczenie ogólnonarodowe”²⁹. Sposoby realizacji tak określonych założeń dostrzegano w stworzeniu możliwości debiutów literackich oraz aktywizacji kulturalnej łódzkich środowisk robotniczych. „Osnowy” były pismem o orientacji prorządowej, a jego twórcy wierni byli ideom piłsudczykowskiemu, co znajdowało wyraz m.in. w drukowaniu fragmentów pism Marszałka³⁰. Jednak od początku tytuł spotykał się z ostrą krytyką na łamach periodyków łódzkich, w tym „Odnowy” i „Wymiary”. Po ukazaniu się pierwszego numeru T. Sarnecki pisał: „Wydano [...] «Osnowy Literackie», czyli zbiór niedojrzałych wierszy i dyrdymalek prozą, [...] nie ma bowiem w «Osnowach» ani jednego talentu”³¹. „Osnowy” zostały ostro skrytykowane za grafomaństwo i „korsarstwo tupetu świadomych swej nicości niemowląt pióra”³².

Twórcą ostatniego z omawianych czasopism, „Odnowy”, był piłsudczyk, współzałożyciel „Meteora”³³ i członek „Kwadrygi”, M. Piechal. Ukazały się zaledwie dwa numery pisma. Pierwszy wydano w grudniu 1938 r., drugi w styczniu następnego roku. Z periodykiem podjęli współpracę twórcy związani z obozem sanacyjnym, a wśród nich m.in. Alfred Łaszowski, Stefania Skwarczyńska, Tymon Terlecki, Maria Winowska (współpracownicy „Pionu”), a także Stanisław Czernik, Hieronim Michalski i Andrzej Stalowy. W programie

²⁶ *Rok czasu pod znakiem „Osnowy”*, „Osnowy” 1938, nr 4, s. 6-7.

²⁷ Tamże, s. 7.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Czasopisma kulturalne w Łodzi...*, s. 76.

³¹ T. Sarnecki, *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1938, nr 4, s. 98.

³² Tamże.

³³ K. Sowiński, dz. cyt., s. 136.

pisma znalazły się postulaty umasowienia uczestnictwa w kulturze. Postulowano: „Należy bezwzględnie wszystkim zapewnić w równej mierze spożycie i użytkowanie wytworów kultury materialnej oraz zapewnić wszystkim dostęp do dóbr duchowych”³⁴. Obok tych zadań wskazywano na konieczność upowszechniania nowych kierunków w literaturze (odwołania do autentyzmu). „Odnowa”, jako pismo o orientacji prawicowej (propiłsudczykowski), propagowała nurt katolicki w literaturze i nie kryła uznania dla J. Piłsudskiego. Periodyk, który ostatecznie zasilił grupę efemeryd, był jednakże krytykowany przez łódzkie środowisko za brak oryginalności i wzorowanie się na młodszych „Wymiarach”³⁵.

Tak anonsowane cele redakcja każdego z periodyków realizowała poprzez publikowanie odpowiednio dobranych treści, których część znajdowała swe stałe miejsce w działach i rubrykach, a część zamieszczana była sporadycznie. Na łamach „Odnowy” drukowano następujące działy³⁶: *Kronikę, Noty, Od redakcji, Przegląd prasy, Publikacje bibliofilskie, Z ruchu muzycznego*. „Osnowy” proponowały: *Artykuły, Debiuty, Kolumnę poetycką, Na krosnach, Osnowy*³⁷, *Prozę, Przekłady* i tzw. *Wkładkę*. Z kolei czytelnicy „Wymiarów” mieli możliwość zapoznania się z zawartością takich rubryk jak: *Czarna kawa, Wymiarów*³⁸, *Nadesłane, Przed oknem księgarni*³⁹, *Przegląd Prasy*⁴⁰, *Skrzynka do listów, Różne, Z życia Łodzi*⁴¹.

Regionalny charakter każdego z periodyków w dużym stopniu determinował także zakres podejmowanych przez redakcje tematów. Pisząc o kulturze i literaturze, odnoszono się przede wszystkim do twórców i wydarzeń związanych z regionem łódzkim, aczkolwiek zdarzały się także (choć stosunkowo rzadko) relacje z imprez organizowanych poza Łodzią; prezentowano też niekiedy sylwetki wybranych pisarzy czy poetów, związanych z innymi miastami w Polsce. Ponadto drukowano rozważania o literaturze zagranicznej, przywoływano sylwetki obcych twórców. Wybór nazwisk nie był jednak przypadkowy, bo (jak wykazała przeprowadzona analiza) z reguły ściśle współgrał z linią polityczną i literacką danego pisma.

³⁴ T. Nowacki, *Jednostka i kultura*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 24.

³⁵ T. Sarnecki, *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1939, nr 8, s. 23.

³⁶ Tytuły działów i rubryk podano w porządku alfabetycznym. Tę zasadę zastosowano także dalej, w analogicznych przypadkach.

³⁷ Były to zapowiedzi imprez inicjowanych przez redakcję pisma.

³⁸ Były to relacje z organizowanych przez redakcję spotkań.

³⁹ Recenzje wybranych książek.

⁴⁰ Przegląd nowości wydawniczych nadesłanych do redakcji.

⁴¹ Relacje lub zapowiedzi ciekawych imprez kulturalnych w Łodzi i jej okolicach.

„Odpowiednie dać rzeczy słowo”: formy promocji literatury

Ze względu na zakres analizy skoncentrowano się na tych formach, które redakcje badanych czasopism wykorzystywały w celu promowania literatury na łamach każdego z periodyków. W tabeli drugiej ukazano te kategorie, które wyodrębniono w toku analizy zawartości każdego z tytułów⁴²:

Tab. 2. Formy promocji literatury na łamach analizowanych czasopism

Tytuł czasopisma	„Odnowa”	„Osnowy”	„Wymiary”
Formy promocji literatury	– felietony o tematyce literackiej – fragmenty powieści – kronika literacka – recenzje – sylwetki/wspomnienia – wiersze – inne (zob. tab. 3)	– felietony o tematyce literackiej – fragmenty powieści – kalendarium wydarzeń kulturalnych – recenzje – reklama wydawnicza – wiersze – zapowiedzi wydawnicze – inne (zob. tab. 3)	– felietony o tematyce literackiej – fragmenty powieści – konkurs literacki – kronika wydarzeń kulturalnych – recenzje – wiersze – wywiady

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 3. Liczba kategorii dotyczących form promocji literatury w latach 1938-1939

Kategoria	Tytuł czasopisma		
	„Odnowa”	„Osnowy”	„Wymiary”
Anonse wydawnicze	-	1 (0,17/numer)	-
Fragmenty powieści	1 (0,5/numer)	9 (1,5/numer)	16 (1,33/numer)
Poezja (druk wierszy)	9 (4,5/numer)	97 (16,17/numer)	50 (4,17/numer)
Portrety/ sylwetki	1 (0,5/numer)	-	4 (0,33/numer)
Recenzje	25 (12,5/numer)	2 (0,33/numer)	83 (6,92/numer)
Wywiady	-	-	2 (0,17/numer)
Felietony o tematyce literackiej	6 (3/numer)	5 (0,83/numer)	21 (1,75/numer)
Inne	kronika: 2 (1/numer)	zapowiedzi wydawnicze: 2 (0,33/numer) kalendaria: 3 (0,5/numer) notki: 5 (0,83/numer)	
W sumie	44 (22/numer)	124 (20,67/numer)	176 (14,67/numer)

Źródło: opracowanie własne.

⁴² Także w tym przypadku zastosowano porządek alfabetyczny.

Formami, które odnaleźć można w każdym z prezentowanych czasopism, były: felietony (w tym miejscu podejmowano problematykę literacką), fragmenty powieści, kronika/kalendarium wydarzeń kulturalnych, recenzje wybranych książek i druk wierszy. Jak pod względem ilościowym kształtowały się owe formy? W tabeli trzeciej zaprezentowano dane na temat liczby wyróżnionych kategorii w badanym okresie we wszystkich omawianych czasopismach. Ze względu na różną liczbę numerów analizowanych periodyków, które ukazały się w latach 1938-1939, w tabeli podano również wyliczenie danych kategorii przypadających na jeden numer.

W przypadku pierwszego i ostatniego z podanych w tabeli periodyków dominującą kategorią były recenzje, zaś redakcja przygotowująca „Osnowy” zdecydowała się przede wszystkim na druk poezji. Na łamach tego dwumiesięcznika chętnie zamieszczano debiuty poetyckie, kilkakrotnie podkreślając robotnicze pochodzenie autorów (np. w przypadku wiersza *Prośba do drzew* Bronisława Wenera, poety-robotnika⁴³). Oprócz dbałości o zawartość pism, redakcje starały się również korzystać z innych możliwości promocji literatury. Redaktorzy związani z „Osnowami” brali udział w wieczorkach literackich i innych imprezach związanych z kulturą, w których prezentowali swoje utwory (np. Marian Adamczyk czytał swe utwory w części literackiej uroczystości poświęcenia Świetlicy Peowiazków w gmachu im. Marsz. J. Piłsudskiego⁴⁴). Na łamach tego periodyku pisano też o tytułach, wydawanych w ramach Biblioteki Osnowy⁴⁵, zapowiadano lub relacjonowano imprezy kulturalne, współorganizowane przez redakcję pisma (m.in. Wieczór Poezji w Świetlicy Żołnierskiej, podczas którego Marian Adamczyk i Bronisław Lipa-Darski czytali swe wiersze⁴⁶). Natomiast redakcja „Wymiarów” organizowała spotkania literackie „dla współpracowników i przyjaciół pisma”⁴⁷ w celu „omawiania palących zagadnień życia literackiego Łodzi”⁴⁸. Jak pisano po pierwszym spotkaniu, dzięki tej inicjatywie „«miasto pracy», gdzie dotąd artyści, literaci i pracownicy kultury działali każdy prawie z osobna, otrzymało coś w rodzaju stałej instytucji do spraw kulturalnych”⁴⁹. Ponieważ inicjatywa spotkała się z żywym odzewem środowiska:

Ustalono, że «Czarne kawy» [tak nazwano spotkania – przyp. aut.] będą stałym terenem spotkań i porozumiewania się łódzkiej elity kulturalnej. Do współrozmowy i tym samym

⁴³ „Osnowy” 1939, nr 1 (5), s. 11.

⁴⁴ „Osnowy” 1938, nr 3, s. 19.

⁴⁵ Np. „Osnowy” 1939, nr 1 (5), s. 19.

⁴⁶ „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 19.

⁴⁷ „Wymiary” 1938, nr 5, s. 147.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

współpracy przyciągnięci zostaną wszystkie wybitniejsze jednostki, aby całkowicie skoordynowany został ruch kulturalny i artystyczno-literacki Łodzi⁵⁰.

Redakcja „Wymiarów” organizowała także prelekcje, z których relacje zamieszczano później na łamach pisma (np. sprawozdanie z odczytu „Piłsudski jako pisarz”⁵¹). W 1938 r. na łamach periodyku ogłoszono również konkurs na wiersz i nowelę o Łodzi. Jak pisano, zorganizowano go „celem szerszego spopularyzowania tematyki łódzkiej w naszej literaturze, a również wydobycia na jaw nieznanymi jeszcze talentów młodych”⁵².

Po omówieniu narzędzi wykorzystywanych przez redakcje poszczególnych czasopism w celu realizacji politycznych i literackich założeń programowych, przyjrzymy się teraz konkretnym wyborom literackim. To właśnie one określały wizję odrodzonej Ojczyzny oraz kierunki działań, zmierzające do Jej odbudowy, propagowane przez twórców, związanych z analizowanymi pismami.

*W czas wychodzimy wieczorny*⁵³

Na łamach „Odnowy” najczęściej sięgano po recenzję jako narzędzie służące promocji określonych wartości. Omówienia dzieł drukowano w ramach rubryki *Przegląd książek*. Na łamach dwóch wydanych numerów periodyku zamieszczono w sumie 25 recenzji, co stanowi 12,5 recenzji przypadających na numer. Przedstawiono w ten sposób 25 tytułów książek, przy czym dwukrotnie proponowano książki tych samych autorów (Jana Warężaka⁵⁴ i Kazimierza Wierzyńskiego⁵⁵), a raz była to praca zbiorowa (*Jesteśmy w Warszawie*). Decydowano się na autorów rodzimych, chociaż nie odżegnywano się i od twórców obcych. Stało się tak jednak tylko w dwóch przypadkach, kiedy zaproponowano czytelnikom powieść Éduarda Estaunié (*Głos z zaświata*, Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, 1938) i Charlesa-Ferdinanda Ramuza (*Pastwisko na Derborence*, Wydawnictwo J. Martkowicz, 1938). Do recenzji wybierano prozę, rzadziej poezję, ale zachęcano również do sięgnięcia po przewodnik literacki (*Jesteśmy w Warszawie*, Związek Zawodowy Literatów Polskich, 1938) czy geograficzny (*Łódź i okolice*, Nakładem Zarządu Miejskiego w Łodzi, 1939).

⁵⁰ „Wymiary” 1938, nr 7, s. 122.

⁵¹ „Wymiary” 1939, nr 8, s. 21.

⁵² „Wymiary” 1938, nr 1, s. 28. Niestety, wojna przerwała ukazywanie się periodyku, a konkurs nie został rozstrzygnięty.

⁵³ Tytuł jednego z wierszy, drukowanych na łamach prezentowanego czasopisma, zob. A. Kasprowiec, *W czas wychodzimy wieczorny*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 6.

⁵⁴ Były to: *Źródła do historii powstania 1863 w Archiwum Miejskim w Łodzi* [Archiwum Miejskie w Łodzi, 1938] oraz *W sprawie archiwaliów samorządowych na obszarze województwa łódzkiego* [Archiwum Miejskie w Łodzi, 1938].

⁵⁵ Tu recenzowano: *Kurhany* (wiersze) (Wydawnictwo J. Martkowicz, 1938) i *W garderobie duchów. Wrażenia teatralne* (Książnica Atlas, 1938).

Poza wspomnianymi, omówiono utwory takich twórców jak m.in.: Jan Dylak, Franciszek Galiński, Paweł Hulka-Laskowski, Aleksander Janta-Połczyński, Roman Kaczmarek, Świątopełk Karpiński, Czesław Latawiec, Tadeusz Łopalewski, Adam Moraczewski, Gustaw Morcinek, Stanisław Rachalewski, Józef A. Teslar, Stanisław Wasylewski. Większość recenzowanych tytułów wpisywała się w program polityczny i kulturalny propagowany przez redakcję miesięcznika, na przykład zachęcano do lektury *Rozmów z Piłsudskim* (1916-1931)⁵⁶ Władysława Baranowskiego. Recenzowano poezje Jerzego Pietrkiewicza, a także Juliana Przybosa oraz międzywojenny bestseller Artura Górskiego *Ku czemu Polska szła*⁵⁷. Podobny wniosek można wysnuć, przyjrzawszy się wierszom drukowanym na łamach „Odnowy”. Jakkolwiek było ich mało (9 na 2 numery), to i tu widzimy ideowe sympatie literackie pisma – na przykład zamieszczono wiersz *Gwiazdy na rynnice* Konstantego Dobrzyńskiego, uznawanego za „pisarza robotniczego”; także Jan B. Ożóg, uważany za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli autentyzmu, został doceniony przez redakcję, która wydrukowała jego wiersz *Akt uwielbienia*⁵⁸.

Poglądy redakcji „Odnowy” na temat roli literatury i pisarza w niepodległej Polsce wyraźne są także w artykułach i felietonach zamieszczanych na łamach pisma. W idee periodyku, propagującego nurt katolicki w literaturze wpisywały się takie teksty jak ten, w którym S. Skwarczyńska pisała o nieporozumieniach wynikających z tendencyjnego rozumienia pojęcia „literatura katolicka”. Wskazywała, że „przed artystą w katolickich horyzontach myśli otwierają się problemy tragizmu o olbrzymim rozpięciu”⁵⁹. Z naciskiem podkreślała, że

O katolickości literatury decyduje nie «ciasnota» prawowierności dogmatycznej, nie tendencyjność, moralizatorstwo, łatwe mentorstwo; decyduje o niej specyficzne, katolickie widzenie prawdy, stojące u dna artystycznej koncepcji. Ośmielamy się twierdzić, że żadne inne widzenie prawdy, żadna inna interpretacja rzeczywistości – nie jest tak bogata, pełna, tak strukturalnie wiążąca wszystko w jedność⁶⁰.

Podobnie o związku religii i poezji pisała M. Winowska:

Poezja to coś więcej niż rzemiosło. To obcowanie z tajemnicą. [...] przede wszystkim w tem, co jest poza mną, w rozliczności i bogactwie stworzenia. I w Tym, Który jest ponad stworzeniem. I tu stajemy w punkcie, gdzie poezja i religia podają sobie ręce⁶¹.

Na uwagę zasługuje także kontrowersyjny felieton *O postawie pisarza*⁶², w którym A. Łaszowski podkreślał, że:

⁵⁶ W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim (1916-1931)*, Warszawa 1938.

⁵⁷ A. Górski, *Ku czemu Polska szła*, Poznań 1938.

⁵⁸ J. B. Ożóg, *Akt uwielbienia*, „Odnowa” 1939, nr 1, s. 24.

⁵⁹ S. Skwarczyńska, *Literatura katolicka*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 5.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ M. Winowska, *Religia i poezja*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 7.

⁶² A. Łaszowski, *O postawie pisarza*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 25.

dla pisarza «zbrodniarz polityczny» (totalista, faszysta, Hitler, itd.) jest takim samym obiektem [pis. oryg.] dociekania psychologicznego, jak Karol Ossietzky czy św. Franciszek z Assyżu. [...] Żywiolowa «antypatia» nie uwalnia nas [pisarzy – przyp. aut.] bynajmniej od obowiązku żarliwej ciekawości w stosunku do ludzi stojących po przeciwnej stronie barykady⁶³.

I konkluduje:

Jeżeli jesteście za słabi, rezygnujecie z ambitnych usiłowań, ale w takim razie pisarze powinni także rezygnować z sądzenia swojego czasu, poczekać, aż się ucukruje i odleży lat sto albo więcej. [...] Pisarz, wykpiwający się pospolitymi truizmami, przekreśla swoje posłannictwo, rezygnuje z narzędzi właściwych swemu powołaniu, jest człowiekiem nieuczciwym i godnym pogardy⁶⁴.

Znamienne dla pisma są również inne teksty: *Jednostka i kultura* Tadeusza Nowackiego⁶⁵, *Hańba naszego wieku* M. Piechala⁶⁶ czy „*Nieporozumienia*” *autentyzmu* S. Czernika⁶⁷. Warto też wspomnieć, że jakkolwiek koncentrowano się przede wszystkim na literaturze i twórcach rodzimych, to jednak na łamach periodyku pisano również o polsko-węgierskich⁶⁸ i polsko-francuskich⁶⁹ kontaktach literackich po odzyskaniu niepodległości przez Polskę.

*By Orły na błękanie...*⁷⁰

Na łamach „Osnowy” zamieszczono zaledwie dwie recenzje wybranych utworów⁷¹, zaś dominującym gatunkiem, promowanym przez redakcję, była poezja. W sumie na kartach tego czasopisma wydrukowano 97 wierszy 36 poetów (co daje średnio 16 wierszy na numer). To upodobanie do poezji było konsekwencją programu Grupy Literacko-Artystycznej „Osnowa”, inicjatora powołania dwumiesięcznika. Znalazły się tu zarówno postulaty artystyczne, jak i społeczne. Trzy pierwsze wyznaczały konkretne kierunki działań twórczych: poza pierwszym, wspomnianym na początku niniejszego opracowania, dążono także do „nawiązania do wspaniałej tradycji poezji narodowej, jaka

⁶³ Tamże.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ T. Nowacki, dz. cyt., s. 24.

⁶⁶ M. Piechal, *Hańba naszego wieku*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 33.

⁶⁷ S. Czernik, «*Nieporozumienia*» *autentyzmu*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 10.

⁶⁸ T. Csorba, *Polsko-węgierskie stosunki kulturalne w ciągu 20 lat niepodległości Polski*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 2-4.

⁶⁹ J.A. Teslar, *Polsko-francuskie stosunki kulturalne w ciągu 20-lecia niepodległości Polski*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 27-28.

⁷⁰ Tytuł wiersza, zamieszczonego na łamach czasopisma, zob. S. Pstrokański, „Osnowy” 1938, nr 4, s. 16.

⁷¹ Były to: O.Sn., *Złota Księga Polskiego Związku B. Komendantów Francuskiej Legii Cudzoziemskiej w Łodzi* („Osnowy” 1938, nr 2, s. 5) oraz *W służbie idei* („Osnowy” 1938, nr 4, s. 26).

istniała w czasie walki o niepodległość narodu, gdyż tylko taka poezja może osiągnąć najwyższe szczyty⁷². Podkreślano również, że należy „uznać formę poetycką, osiągniętą przez współczesną poezję, jako odpowiadającą nam, lecz nie ustawać w walce o nowe formy”⁷³. Stąd nierzadko drukowano debiuty (zamieszczając je w rubryce o takiej właśnie nazwie), bo jak pisano w numerze jubileuszowym, periodyk miał stanowić trybunę „wyładowania się twórczego młodej generacji twórców”⁷⁴. Ale nie tylko debiuty interesowały redakcję, która, jak wykazała analiza, najczęściej promowała własnych poetów, drukując ich utwory w ramach *Kolumny poetyckiej*. I tak, 12-krotnie zamieszczono wiersze M. Adamczyka (Zaremby), 10-krotnie K. Chruścielskiej i 7-krotnie T. Holcgrebera. Poza nimi czytelnicy mieli okazję poznać twórczość innych poetów (przy czym i w tym przypadku, podobnie jak na łamach „Odnowy”, preferowano twórczość rodzimą⁷⁵), w tym czytelników periodyku, m.in.: Edmunda Andrzejczaka, Tadeusza R. Bonieckiego, Pascala Bonnetiego, Louisa Bouilhetiego, Romualda Chrzanowskiego, Paula Éluarda, Tadeusza Fangarta, Paula Geraldy'ego, Zofii Hamczykówny, Władysława Janiaka, W. Kamińskiego, Antoniego Kasprowicza, Juliusza Lubicza-Lisowskiego, Stanisława Lubnaara, Stefana Łukasiewicza, Jana Marszałka, Heleny Michalskiej-Behlerowej, Jana Migdałskiego, Giovanniego Pascoliego, Zofii Pienkiewiczowej, Mirosława Pietrzaka, Spytka Pstrokańskiego, Ardengo Sofficiego, Józefa Spsychalskiego, Władysława Strzeleckiego, Ireny Środkówny, W. Uhliga, Diego Valeri, B. Wernera, Ryszarda Wilczura i L. Żaka. Wśród wymienionych osób znaleźli się zarówno znani poeci, jak i twórcy jednego wiersza, dziś już zapomniani. Tytuły niektórych wierszy utworów oddawały ducha przyświecającego redakcji pisma: *Bojowe pieśni*⁷⁶, *Brygada bez szarż*⁷⁷, *Duma o nieznanym towarzyszu. Z cyklu „Rok 1905”*⁷⁸, *Oddanie buławy*⁷⁹, *Ojczyzna*⁸⁰, *Pieśń o Naczelniku Kościuszcze z Placu Wolności*⁸¹, *Rapsod Marszałkowy*⁸², *Traugutt*⁸³, *Wodzowi*⁸⁴.

⁷² *Rok czasu...*, s. 7.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ *Rok czasu pod znakiem „Osnowy”*, „Osnowy” 1938, nr 4, s. 6.

⁷⁵ Na 36 osób, osiem to nazwiska poetów obcych.

⁷⁶ M. Adamczyk-Zaremba, *Bojowe pieśni*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 9.

⁷⁷ W. Strzelecki, *Brygada bez szarż*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 2.

⁷⁸ W. Kamiński, *Duma o nieznanym towarzyszu*, „Osnowy” 1938, nr 4, s. 8.

⁷⁹ M. Zaremba-Adamczyk, *Oddanie buławy*, „Osnowy” 1938, nr 1, s. nłb.

⁸⁰ W. Lubnaar, *Ojczyzna. Fragment*, *Bojowe pieśni*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 16.

⁸¹ W. Kamiński, *Pieśń o Naczelniku Kościuszcze z Placu Wolności*, „Osnowy” 1938, nr 1, s. 13-14.

⁸² M. Zaremba-Adamczyk, *Rapsod Marszałkowy*, „Osnowy” 1938, nr 1, s. 2-4.

⁸³ W. Kamiński, *Traugutt (Fragment)*, „Osnowy” 1938, nr 2, s. 12-13.

⁸⁴ J. Spsychalski, *Wodzowi*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 2.

Interesującego materiału badawczego dostarczają również felietony i artykuły, drukowane na łamach omawianego pisma. Nie ma wśród nich tak kontrowersyjnych tekstów, jak w przypadku wcześniej wspomnianego felietonu *O postawie pisarza*, ale i w tym przypadku wyraźne są sympatie polityczne i literackie periodyku oraz idee, które redakcja propagowała. Przywoływano słowa André Bretona i Paula Éluarda: „Poezja jest przeciwieństwem literatury. Panuje nad bóstwami wszelakiego rodzaju i nad urojeniami realistów: łączy szczęśliwie to, co się zawiera w pojęciu «prawda» i w pojęciu «stwarzanie»”⁸⁵. W innym tekście znajduje się znamieny dla ideologii pisma fragment:

Tempo życia współczesnego wymaga ułatwień, podawania wszystkiego w jak najbardziej prostej formie. Tymczasem poezja nie wyczuwa potrzeb człowieka obecnego i domaga się, żeby ten człowiek zadał sobie olbrzymi trud zrozumienia poezji. [...] Poeci-wytwórcy poezji muszą iść na ustępstwa. Trzeba odbiorcom podać poezję w jak najpiękniejszej szacie i przystępnej formie”⁸⁶,

ale też

Poezja musi stać się «sztandarem wzniesionym do walki» i sercem milionów wzniesioną pochodnią⁸⁷.

Podkreślono, że współczesna poezja „w pogoni za formą [...] straciła kontakt ze społeczeństwem”⁸⁸. Interesujące, specyficzne dla wartości, głoszonych na łamach „Osnowy” są również teksty: *Oskarżam Was*⁸⁹ czy *O fundusz kultury literacko-artystycznej w Łodzi*⁹⁰. Redakcja „Osnowy” koncentrowała swoją uwagę przede wszystkim na twórczości rodzimej; tylko raz zamieszczono tekst o polsko-francuskim „przymierzu literackim”⁹¹.

*Mierz siły na „Wymiary...”*⁹²

Także i na łamach tego miesięcznika, podobnie jak było to w przypadku „Odnowy”, recenzje stanowiły najchętniej używaną przez redakcję formę promocji literatury. Poprzez omawianie wybranych książek starano się wskazać

⁸⁵ A. Breton, P. Éluard, *Uwagi o poezji*, „Osnowy” 1938, nr 2, s. [1].

⁸⁶ W. Kamiński, *Kilka słów o poezji współczesnej*, „Osnowy” 1938, nr 1, s. 26-27.

⁸⁷ Tamże, s. 27.

⁸⁸ W.K. [Kamiński], *Kompromitacja poezji współczesnej*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 17.

⁸⁹ W. Kamiński, *Oskarżam Was!*, „Osnowy” 1939, nr 2 (6), s. 2-3.

⁹⁰ O.S.N., *O fundusz kultury literacko-artystycznej dla Łodzi*, „Osnowy” 1939, nr 1 (5), s. 3-4.

⁹¹ A. Boleski, *Przymierze literackie*, „Osnowy” 1938, nr 2, s. 3-4.

⁹² Cytat z tekstu, zamieszczonego w *Rubryce redakcyjnej*, zob. „Wymiary” 1938, nr 5, s. 117. Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu, nie omówiono poezji, publikowanej na łamach „Wymiarów”, choć była to druga pod względem liczby kategorii, występująca na łamach tego periodyku. Skoncentrowano się na krótkiej prezentacji wniosków, płynących z analizy dwóch innych form promujących, poprzez literaturę, wizję Polski niepodległej, z którą utożsamiała się redakcja: recenzji i tekstów, w których ta problematyka była szeroko omawiana.

optymalny kierunek w odbudowie odrodzonej Ojczyzny. W sumie zrecenzowano książki 75 autorów, w tym 12 zagranicznych. Pisano między innymi o książkach takich twórców jak: Eugeniusz Ajnenkiel (czterokrotnie), Jan S. Bystron, Piotr Choynowski, Kazimierz Czachowski, Maria Czapska, Eustachy Czekalski, Marian Czuchnowski, Maria Dąbrowska, Teodor Dreiser, Sigurd El-kjaer, Wacław Filochowski, Józef A. Frasik, Juliusz German, Aldous Huxley, Jarosław Iwaszkiewicz (dwukrotnie), Gustaw Jarecki, Mieczysław Jastrun, Juliusz Kaden-Bandrowski, Zofia Kossak (dwukrotnie), Dymitr Mereżkowski, Zofia Nałkowska (dwukrotnie), Adolf Nowaczyński, Władysław Orkan, Eliza Orzeszkowa, Stefan Otwinowski, Jan B. Ożog, Stefania Podhorska-Okołów, C.-F. Ramuz, Władysław Sebyła, Jan Wiktor, Bruno Winawer, Jerzy Zagórski, Tadeusz Żeleński-Boy. Poglądy propagowane na łamach „Wymiarów” były jednocześnie ideami Towarzystwa Artystyczno-Literackiego w Łodzi, wydawcy miesięcznika, traktowanego przez członków tej organizacji jako swoista tuba ich przekonań i wizji Polski. Na łamach periodyku podkreślano wysiłek literacki jako trud zbiorowy „budowania kultury od podstaw” i kształtowania rzeczywistości społecznej⁹³. W środowisku łódzkim, jak pisano „łódzkiej metropolii włókienniczej”⁹⁴, miało to swój szczególny wyraz. Deklaracja programowa streszczała się w stwierdzeniu:

Łódź fabryczna stanowi niespotykany gdzie indziej warsztat, na którym forma kultury robotniczej rodzi się i coraz wyraźniejszego kształtu nabiera. Bacznie trzeba ten proces obserwować i brać w nim udział⁹⁵.

W tekście *Od kontemplacji do kierunkowości*⁹⁶ G. Timofiejew podkreślał, jak dużą rolę odgrywa literatura w wychowaniu narodu, po odzyskaniu niepodległości widząc już inną jej rolę i znaczenie, pisząc, że odjęto jej „ciężar utylitarnych spraw”. Autor wyznawał: „Chcemy, by leczyła, by przepalała złe, by rozjątrzone rany zasklepiła w zdrowy organizm”⁹⁷ i postulował potrzebę stworzenia nowego „ideału kulturalnego”, który wpisany będzie w życie szarego człowieka (chłopa i robotnika). Dostrzegając brak zdolności literatury do tworzenia żywiłowych idei, zdolnych poderwać do czynu w budowaniu nowej rzeczywistości, wyjaśniał: „niedawno obeschły od krwi serdecznej pióra pisarzy, [...] tytaniczny trud walki o niepodległość musiał przecieżyć siły polskie wyczerpać”⁹⁸. W literaturze widział zdolność stworzenia teorii socjologicznej, tworzącej podwaliny przemian społecznych, czyli włączenia w nurt życia kulturalnego i intelektualnego niższych warstw społecznych. Szczegółowe

⁹³ „Wymiary” 1938, nr 1, s. 7.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Tamże, s. 8.

⁹⁶ G. Timofiejew, *Od kontemplacji do kierunkowości*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 3-4.

⁹⁷ Tamże, s. 3.

⁹⁸ Tamże, s. 4.

zadania, stojące przed przedstawicielami kultury, określono także w ciekawym artykule *Rola grupy ideowej w środowisku łódzkim*⁹⁹. Jego autor, Edgar Szubert, ubolewał, że Łódź postrzegana jest jako „złe miasto”, a przecież, przekonywał, drzemie w niej potencjał. Wskazywał na konkretne działania, które trzeba podjąć, by ten potencjał rozbudzić: w pierwszej kolejności należy, jak pisał, pozyskać „rzesze robotnicze”, wywołać w nich „aspiracje kulturalne, pęd do wiedzy, szacunek dla kultury, przywiązanie do miasta rodzinnego”¹⁰⁰. Idee, przyświecające redakcji „Wymiarów”, widoczne były również w takich tekstach jak: *Dokąd zmierza młoda literatura?*¹⁰¹, *Literatura w Polsce Odrodzonej*¹⁰², *O klasycznym i romantycznym widzeniu poezji*¹⁰³.

Redakcja pisma koncentrowała swoje zainteresowania na kulturze i literaturze rodzimej, sporadycznie zamieszczając teksty, poświęcone obcej twórczości (np. pisano o współczesnej poezji hiszpańskiej¹⁰⁴).

*Czasy dzisiejsze*¹⁰⁵. Podsumowanie

Jak z perspektywy lat można, na podstawie analizy wybranych periodyków scharakteryzować wybory literackie, które dla redakcji tych pism stanowiły oręż w budowaniu odrodzonej Ojczyzny?

Wszystkie omówione periodyki podtrzymywały mit wielkości J. Piłsudskiego i nawiązywały do jego idei oraz myśli. Prym wiodły wśród nich „Wymiary”, które pretendowały do pozycji ogólnopolskiego pisma opinii¹⁰⁶. Pisarzy i publicystów związanych z przedstawionymi czasopismami łączył ideologiczny klucz poparcia dla obozu Marszałka. W grupie tej znajdujemy twórców ściśle związanych z J. Piłsudskim i bezgranicznie wiernych jego przekonaniom i ideom (jak M. Piechal – „Odnowa”, czy J. Kaden-Bandrowski – „Wymiary”), ale też prezentujących lewicowy nurt umiarkowanych sympatyków Marszałka w osobach Grzegorza Timofiejewa i Tadeusza Święcickiego. Idee Polski niepodległej, wykreowane przez obóz piłsudczyków znalazły swoich zwolenników także w najmłodszym pokoleniu łódzkich literatów, wywodzących się ze środowisk robotniczych. Poeci skupieni wokół grupy poetyckiej „Osnowy”

⁹⁹ E. Szubert, dz. cyt., s. 19.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ [J. Andrzejewski i in.], *Dokąd zmierza młoda literatura?*, „Wymiary” 1938, nr 3, s. 55-57.

¹⁰² J. Krzyżanowski, S. Miłaszewski, W. Wohnout, *Literatura w Polsce odrodzonej*, „Wymiary” 1938, nr 7, s. 157-160.

¹⁰³ J. Brzękowski, *O klasycznym i romantycznym widzeniu poezji*, „Wymiary” 1938, nr 6, s. 137-138.

¹⁰⁴ K. Wencel, *Współczesna poezja hiszpańska*, „Wymiary” 1938, nr 2, s. 46-47.

¹⁰⁵ Tytuł artykułu, zob. W. L. Brudziński, *Czasy dzisiejsze*, zamieszczonego na łamach „Wymiarów”, zob. „Wymiary” 1939, nr 10, s. 64-65. Tekst dotyczył ówczesnej literatury.

¹⁰⁶ Por. E. Pleszkun-Olejniczakowa, *Czasopisma kulturalne w Łodzi...*, s. 76.

uczynili myśli Marszałka jednym z istotnych, niemal programowych, punktów odniesienia dla wydawanego przez siebie periodyku.

Analizując z perspektywy badacza prasy okresu międzywojennego listę autorów, których twórczość propagowano za pośrednictwem recenzji, dostrzegamy, że dobór ten motywowany był głównie względami ideowymi. I tak, wśród nazwisk twórców, których dzieła recenzowano na łamach „Wymiarów”, znajdujemy laureatkę Państwowej Nagrody Literackiej z 1933 r. M. Éluarda Dąbrowską, wspominanego już J. Kadena-Bandrowskiego, byłego adiutanta J. Piłsudskiego i sekretarza generalnego Polskiej Akademii Literatury oraz innych pisarzy związanych z obozem sanacyjnym, w tym S. Podhorską-Okołów, W. Sebyłę czy J. Wiktora – pierwotnie zwolennika Narodowej Demokracji, ale w drugiej połowie lat 30. XX w. sympatyzującego z obozem piłsudczyków.

Jednak nie tylko linia polityczna była tu kryterium wyborów. Na łamach „Wymiarów” recenzowano także twórców utożsamiających się z opozycją, w tym sympatyzującego z endecją A. Nowaczyńskiego oraz związanego z „Wiadomościami Literackimi” T. Boya-Żeleńskiego, *nota bene* akademika prorządowej Polskiej Akademii Literatury. Natomiast redakcja „Odnowy” w swoich recenzjach odnosiła się niemal wyłącznie do pisarzy związanych z obozem sanacyjnym, takich jak P. Hulka-Laskowski czy Ś. Karpiński. Promowała też twórczość K. Wierzyńskiego, który w 1936 r. nawiązał współpracę z obozem rządowym i jego literacką trybuną, tygodnikiem „Pion”. Zgoła inaczej przedstawiała się sytuacja w przypadku „Osnów Literackich”, które skupiły twórców poszukujących swoich artystycznych i ideowych dróg. Periodyk ten zamieszczał wyłącznie twórczość łódzkich poetów-debiutantów odwołujących się do idei polskiego romantyzmu i utrwał kult Naczelnego Wodza.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy także dodać, że redakcje pism, mimo wspólnych płaszczyzn ideowych, nie szczędziły sobie słów krytyki. Siłę napędową stanowiły tu lokalne współzawodnictwo i różnice poglądów. Zwłaszcza redakcja „Wymiarów”, kierowana ambicjami stworzenia opiniotwórczego pisma, uzurpowała sobie prawo do autorytarnej oceny konkurentów, uznając w M. Piechału godnego przeciwnika, dyskredytując natomiast całkowicie literackie i prasowe działania grupy „Osnowy”.

Jednak niezależnie od wzajemnych animozji, redakcje prezentowanych czasopism były zgodne co do tego, że wybory literackie nie tylko mogą, ale powinny być i są faktycznym, liczącym się orężem w budowaniu odrodzonej Ojczyzny. Linia ideowa każdego z tytułów znajdowała swoje pełne odzwierciedlenie w realizowanej przez redakcje polityce literackiej. Dla tych, którzy tworzyli zawartość opisanych powyżej periodyków, wspólnym zdaje się być końcowe zdanie, zamieszczone w jednym z tekstów, wydrukowanych na

łamach ostatniego, wydanego przed wybuchem II wojny światowej numeru „Wymiarów”: „Naród to znacznie poważniejsza rzecz”¹⁰⁷.

Bibliografia

- Adamczyk-Zaremba M., *Bojowe pieśni*, „Osnowy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. 9.
[Andrzejewski J. i in.], *Dokąd zmierza młoda literatura?*, „Wymiary” 1938, nr 3, s. 55-57.
Boleski A., *Przymierze literackie*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 2, s. 3-4.
Breton A., Éluard P., *Uwagi o poezji*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 2, s. [1]-2.
W. L. Brudziński, *Czasy dzisiejsze*, „Wymiary” 1939, nr 10, s. 64-65.
Brzękowski J., *O klasycznym i romantycznym widzeniu poezji*, „Wymiary” 1938, nr 6, s. 137-138.
Całka M., *„Pion” na tle czasopism literackich dwudziestolecia międzywojennego. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Oskara S. Czarnika*, Łódź 2004 [maszynopis].
Csorba T., *Polsko-węgierskie stosunki kulturalne w ciągu 20 lat niepodległości Polski*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 2-4.
Czernik S., *«Nieporozumienia» autentyzmu*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 10.
Dobrowolski S. R., *Ku nowej epopei*, „Wymiary” 1939, nr 11, s. 73-74.
Habielski R., *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.
Kamiński W., *Duma o nieznanym towarzyszu*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 4, s. 8.
Kamiński W., *Kilka słów o poezji współczesnej*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 1, s. 26-27.
Kamiński W., *Oskarżam Was!*, „Osnowy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. [3]-4.
Kamiński W., *Pieśń o Naczelniku Kościuszcze z Placu Wolności*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 1, s. 13-14.
Kamiński W., *Traugutt (Fragment)*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 2, s. 12-13.
Kasprowicz A., *W czas wychodzimy wieczorny*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 6.
Krzyżanowski J., Miłaszewski S., Wahnout W., *Literatura w Polsce odrodzonej*, „Wymiary” 1938, nr 7, s. 157-160.
Lubnaar W., *Ojczyzna. Fragment, Bojowe pieśni*, „Osnowy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. 16.
Łaszowski A., *O postawie pisarza*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 25
Mysli przewodnie: zarys ideologiczno-programowy Towarzystwa Art.-Lit. w Łodzi, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 7-8.
Nowacki T., *Jednostka i kultura*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 23-24.
O.Sn., *O fundusz kultury literacko-artystycznej dla Łodzi*, „Osnowy Literackie” 1939, nr 1 (5), s. 3-4.
O.Sn., *Złota Księga Polskiego Związku B. Kombatantów Francuskiej Legii Cudzoziemskiej w Łodzi*, „Osnowy Literackie” 1938, nr 2, s. 5.

¹⁰⁷ T. Samecki, *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1939, nr 12, s. 128.

- Paczkowski A., *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939): ogólna charakterystyka statystyczna*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1972, t. 1, nr 1, s. 49-88.
- Paczkowski A., *Prasa polska w latach 1918-1939*, Warszawa 1980.
- Piechal M., *Hańba naszego wieku*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 33.
- Pleszkun-Olejniczakowa E., *Czasopisma kulturalne w Łodzi. Dwudziestolecie międzywojenne*, „Tygiel Kultury” 1996, nr 4, s. 75-78.
- Pleszkun-Olejniczakowa E., *Kulturowy rozwój Łodzi w okresie międzywojennym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2015, nr 3, s. 7-24.
- Pstrokański S., *By orły na błękitach*, „Osnovy Literackie” 1938, nr 4, s. 16.
- Rok czasu pod znakiem „Osnowy”*, „Osnovy Literackie” 1938, nr 4, s. 6-7.
- Sarnecki T., *Na zwrotnicy dziejów*, „Wymiary” 1939, nr 10, s. 51-52.
- Sarnecki T., *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1938, nr 4, s. 97-98.
- Sarnecki T., *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1939, nr 8, s. 23.
- Sarnecki T., *Przegląd prasy*, „Wymiary” 1939, nr 12, s. 127-128.
- Sierocka K., *Czasopisma literackie*, [w:] *Literatura polska 1918-1975*. T. 1: 1918-1932, red. A. Brodzka, H. Zaworska, S. Żółkiewski, Warszawa 1975, s. 81-135.
- Skwarczyńska S., *Literatura katolicka*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 5-6.
- Sowiński K., *Spojrzenie na pierwsze lata*, „Wymiary” 1938, nr 6, s. 135-136.
- Spychalski J., *Wodzowi*, „Osnovy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. [2].
- Strzelecki W., *Brygada bez szarż*, „Osnovy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. [2].
- Szubert E., *Rola grupy ideowej w środowisku łódzkim*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 19.
- Teslar J.A., *Polsko-francuskie stosunki kulturalne w ciągu 20-lecia niepodległości Polski*, „Odnowa” 1939, nr 2, s. 27-28.
- Timofiejew G., *Od kontemplacji do kierunkowości*, „Wymiary” 1938, nr 1, s. 4-5.
- Wencel K., *Współczesna poezja hiszpańska*, „Wymiary” 1938, nr 2, s. 46-47.
- Werner B., *Prośba do drzew*, „Osnovy Literackie” 1939, nr 1 (5), s. 11.
- W służbie idei*, „Osnovy Literackie” 1938, nr 4, s. 26.
- W. K. [Kamiński], *Kompromitacja poezji współczesnej*, „Osnovy Literackie” 1939, nr 2 (6), s. 17.
- Winowska M., *Religia i poezja*, „Odnowa” 1938, nr 1, s. 7.
- Zaremba-Adamczyk M., *Oddanie buławy*, „Osnovy Literackie” 1938, nr 1, s. nlb.
- Zaremba-Adamczyk M., *Rapsod Marszałkowy*, „Osnovy Literackie” 1938, nr 1, s. 2-4.